

2018

Stadsträdgården i Luleå

Luleå kommun

2018-12-01

Luleå stads grundande och parkernas utveckling

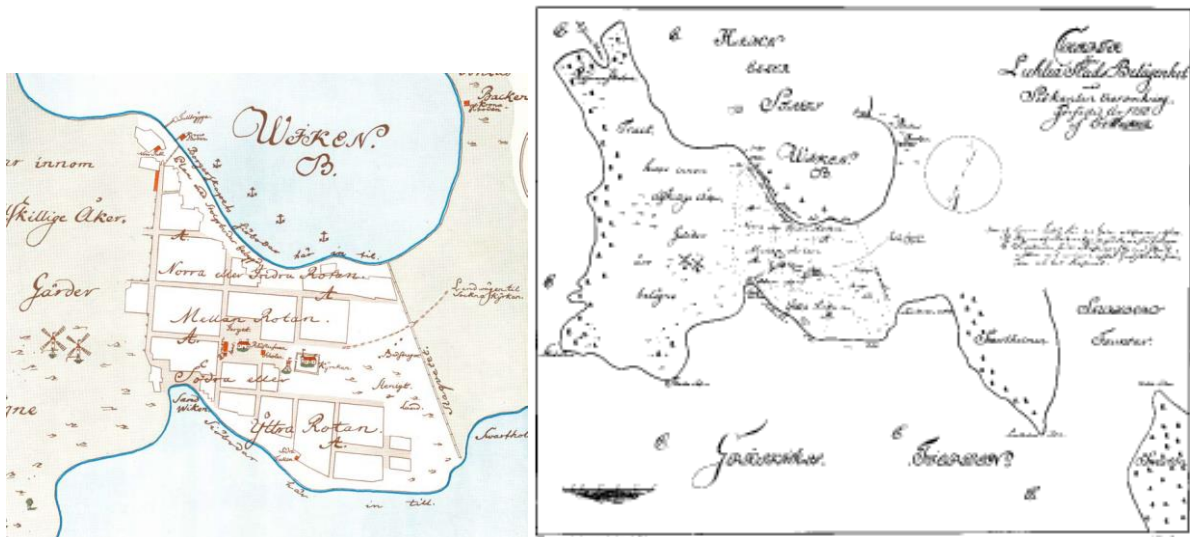
För att förstå Luleå stads nuvarande placering och utveckling får vi backa ca 400 år i historien. Luleå stad fick stadsrättigheter 1621. I tjugosex år omfattade dessa rättigheter Luleå gamla stad det vi idag kallar Gammelstad. De spår som finns kvar idag av den första stadsindelningen är de s k borgarkvarteren invid kyrktorget. Landhöjningens effekter påverkade starkt dåvarande båttrafik som gick till Gammelstadviken och 1628 framför borgmästaren Johan Månsson klagan till kunglig majestät att få flytta staden. Hafsskataudden samt Räfware, Skattan och Notwijken som sedan tidigare nyttjades som uthamn för in- och utlastningar föreslås som lämplig plats. Beslut att etablera Luleå nya stad och stadsrättigheterna togs 1649. Fyra års skattefrihet gavs den som flyttade. 32 familjer flyttade till den nya platsen i ett första skede.

Stadsrättigheterna var i första hand ett sätt av konungen och staten att få bättre kontroll över handel och skatter. Det botteniska handelstvånget tvingade handeln längs med norra Bottenviken att gå över Stockholm för att där betala tull och skatt. Landsköpmän och birkarlar gjorde motstånd mot den reglerade handeln i staden och befolkningen växte mycket sakta.

Mellan gamla och nya staden saknades vägförbindelse fram till början av 1700-talet. I den nya staden tillkom 1665 den första kyrkan, Mariakyrkan. Carl von Linné besöker Luleå nya stad 1732, han konstaterar att "ingenting stod där att profitera eller att se" och åker vidare.

Den första stadsplanen

Den första kända karta som ritas över staden är från 1750, Elias Hackzell, 'Charta öfver Luleå Stads Belägenhet med sjökanten ther omkring'. År 1790 görs såväl uppmätningar som ett förslag till regleringsplan, men denna vinner aldrig laga kraft (se bild nedan).

1800-tal förändring och tillväxt

1809 års krig ändrar förutsättningarna politiskt och administrativt. Sverige förlorar Finland och rädslan för Ryssland medför att statens ansträngningar i norr och öster ökar. Västerbottens län delas och Norrbottens län bildas 1810. Landshövdingeämbetet flyttas först från Umeå till Piteå 1812, sedan vidare till Luleå 1851. År 1856 står det nya residenset, ritat av arkitekten Ludvig Hawerman färdigt. Etableringen av Luleå som residensstad innebär ett uppsving. Skeppshandel med tjära och trä blomstrar. Stadens styre har länge påtalat behovet av en korrekt och tillförlitlig uppmätning av staden. Man vill också reglera och namn sätta kvarter och gator. Stadens borgare är motsträviga. De vill fortsätta att sköta sina angelägenheter utan inblandning. 1856 påbörjas reglering av tomter och gator bland annat beslutas att två tomter på vardera sidan av gatan som leder till residenset (Storgatan) ska avtas och användas för trädgårdsanläggning. Samma år beslutas att gator och kvarter ska ges namn och tomterna numreras.

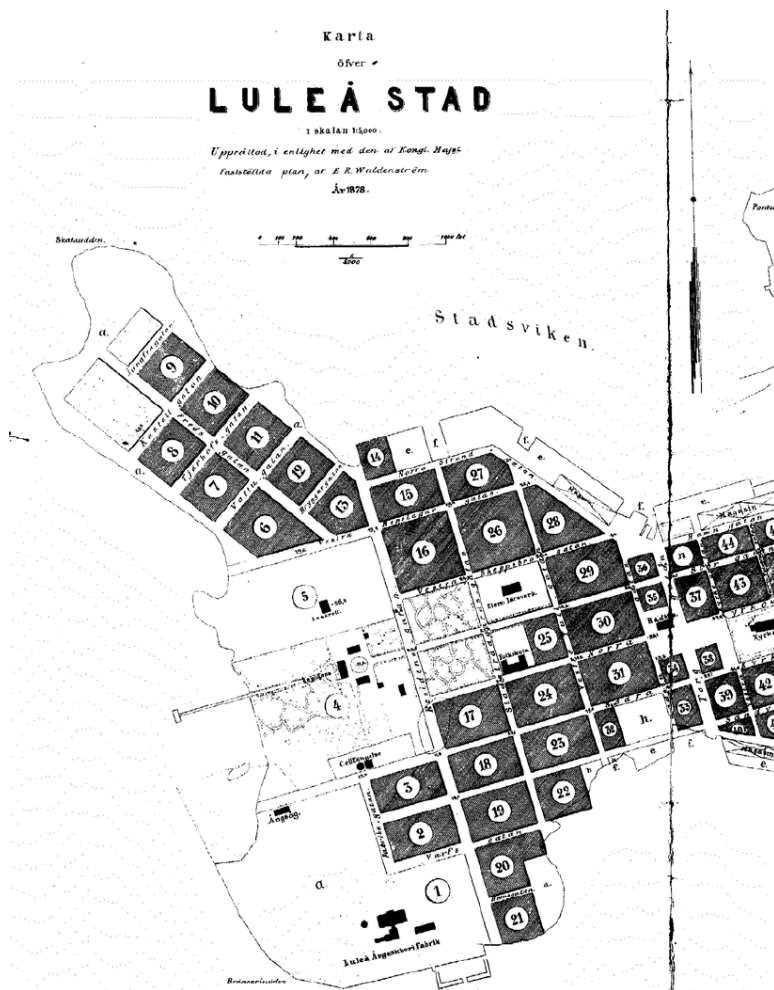
'Karta öfver Luleå stad' upprättad av J.G Bränström 1858.

Rådhuset

Under 1860-talet stod Luleå stad även inför inrättandet av ett lokalt självstyre – kommunen – och då skulle det gamla rådhuset, som uppfördes 1690, ersättas med ett nytt. Men man byggde inte bara ett nytt rådhus utan planerade även för omgivningen. Den 6 maj 1862 diskuterade drätselkammarens ledamöter torget, i den södra delen av nuvarande stadsparken, och det beslutades att skjuta iordningställandet på framtiden. Men redan den 28 maj tar man upp torgfrågan igen och beslutar att den sluttande ytan från Gustafskyrkan (som stod på samma plats som nuvarande domkyrkan) mot Bergströmska gården ska jämnas ut. Det utfördes under sommaren 1863.

Stadsträdgården och stadsparken bildas

1858 läggs den egentliga regleringsplanen över uppmätningsskartan. Här avgränsas för första gång mark avsedd att bli park, på kartan markerad som 'Öppen plats' dock endast i halva kvartersbredden. 1863 får drätselkammarens ordförande i uppdrag att underteckna köpebrevet för mark till Stadsträdgården. År 1866 beslutas att de tre kartor som finns över staden ska sammanställas till en. Den som leder arbetet är stadsingenjör Waldenström. Kartan med förslag till kvarters- och gatunamn från år 1866-1871 visar samtidigt det första utkastet till utformningen av parken. Parken fick sin status av park i den regleringsplan som fastställdes år 1878.

Den stora stadsbranden 1887 berör inte Stadsträdgården men leder till snabba insatser vad gäller planering och återuppbyggnad av staden som alltmer tar form som en rutnätstad. Planarbetet genomförs av lantmätaren Bucht. 1888 års plan lägger grunden för Luleå centrum. Där en ny stadspark med koppling till en ny domkyrka nu anläggs (den nedbrunna Gustafskyrkan ersätts av vår nuvarande 1894). Storgatan breddas till 24m med en trädplanterad esplanad i mitten.

Stadsträdgårdsmästare anställs

År 1862 tar staden upp frågan om behov av en stadsträdgårdsmästare. Man beslutar att tillfråga Trädgårdsföreningen i Stockholm, vilken rekommenderar Petter Almgren. 1864 börjar Almgren arbetet med avgränsning av Stadsträdgården, markberedning, grävning av brunn etc. En skiss tas fram som är utförd i samtida sk engelsk stil med vindlande inte helt symmetriska gångar och axiellt placerade platser. Almgren tillhör den första årskursen av trädgårdsmästare som utexamineras vid Rosendahl i Stockholm och är utan tvekan helt införstådd med aktuella moden.

Även plantskoleverksamheten som var belägen vid Trädgårdsgatan i kv Staren ses över. I den lokala tidningen Kuriren annonseras år 1865 att blomsterfrön, gurkor, pepparrot och dahlior mm finns att köpa. På hösten finns potatis, grönsaker och äpplen till salu. Samma år utförs trädplantering vid Storgatan och Residensgatan. Almgren avslutar sin tjänst 1866.

Stadsträdgården blir Hermelinspark

År 1875 sker själva anläggandet av stadsträdgården och planteringar görs. Arbetet leds då av en ny stadsträdgårdsmästare Erik Wilhelm Lindqvist som tillsammans med Hushållningsällskapet och Trädgårdsföreningen (bildad samma år), tillhandahåller växter och personal.

Fyllnad och utjämning av marken i Stadsträdgården har då redan pågått i 10 år. Skatatjärnen i sydvästra hörnet kräver stora utfyllnader och arbetet påbörjas 1881 och pågår sedan under hela det sena 1800-talet. Parken förses med vindlande gångar i promenadvänliga bågar, kantade av planteringar och prydliga rabatter enligt tidens romantiska parkideal.

Stadsträdgården är den första park som anläggs på stadens mark i avsikt att vara just allmänt tillgänglig park och tillhör därmed den första generationen av allmänna parker i Sverige. Varken Köpmangatan eller Residensgatan är på denna tid fullt anlagda som gator vilket ger intryck att Skatatjärn och höjden i kv Skatan utgör naturpräglade områden i direkt anslutning till själva parken. Utseendet och användandet för närmast tanken till en friluftspark.

Kvarteren runt Stadsträdgården blir alltmer stadsmässiga, gatunätet växer fram, viktiga byggnader av offentlig och representativ karaktär omger parken som vid sekelskiftet är uppvuxen och lummig. För att manifesteras den positiva utvecklingen i länet startas en insamling för att kunna resa en staty över industrialisten Samuel Gustaf Hermelin. En byst reses 1917 i norra delen av parken som från och med nu kallas Hermelinsparken. Runt statyn formas en större central plats med paradrabatter som avgränsade av ett lågt staket. Motsvarande formspråk utförs i södra delen av parken. Parkens utseende blir mera formellt.

Tiden kring sekelskiftet 1900 var en dynamisk tid i Luleå stad liksom i hela Norrbottens län: Malmbanan och Porjus kraftstation är byggda, malm kan exporteras, trävaror är högt efterfrågade. När Luleå firar sitt 300 års jubileum år 1921 är det i en optimistisk anda och man vill fira stort. Industrietställningar anordnas arenorna är Hermelinsparken, Gültzaudden och Norra Hamnen. Kung Gustaf V och drottning Viktoria inviger. Utställningskommisarie är stadsträdgårdsmästare Lindqvists son, Melker Lindqvist.

Norrbottens museum och museiparken

Norrbottens museum byggs 1936 och invigs av kronprins Gustav Adolf. Arkitekt är Eberhard Lovén. Byggnaden har en stram funktionalism med klassicistiska drag och inrymmer restaurang i bottenvåningen samt vaktmästarbostad en trappa upp. I de ursprungliga planerna skisserar Lovén en utbyggnad med flyglar på vardera sidan.

I och med museets tillkomst förstärks parkens representativa karaktär. En spegeldamm framför byggnaden balanserar axeln i nord-syd mot statyn av Hermelin. Skidbacken från Skatan försvinner helt. Successiva utfyllnader skapar en plan central del framför museet, med skarpa kanter runt om. Denna del börjar nu kallas Museiparken och namnbytet skrevs in i 1949 års regleringsplan.

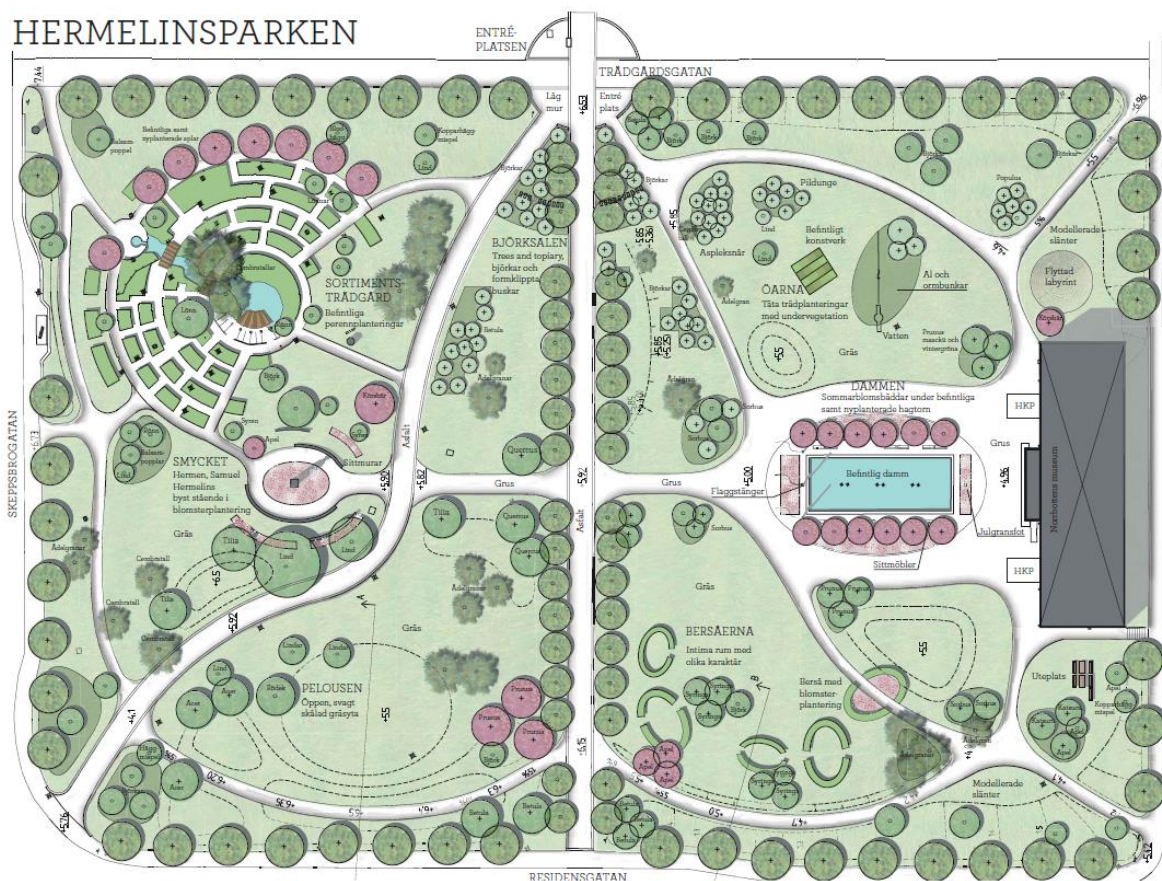
Under perioden 1940 fram till 1985 förändras Hermelinsparkens utformning långsamt. Omfattande moderniseringar av gatunät och bebyggelse sker runt om på centrumhalvön under 50-och 60-talen.

Gator byggs om, gamla hus rivs. I kv Örnen rivs det gamla stadshotellet och gästgiveriet med sina klassiska fasader mot Skeppsbrogatan.

Dagens Hermelinspark

På 1970- och 80-talen börjar de stora träden i parken visa tydliga ålderstecken. Genom plantering av solitära träd vidmakthålls en god variation av arter men de grundläggande strukturerna av björkar förnyas inte. Buskar och småträd som tagits bort av åldersskäl ersätts i mindre omfattning. Det förs en diskussion inom parkförvaltningen om att göra parkerna i centrum mera innehållsrika. I mitten av 1980-talet söker Luleå kommun medel från Handelsgödsel-fonden för att anlägga en sortimentsträdgård, främst för perenner men även med annueller, buskar och träd. Målet är att skapa en anläggning som höjer kunskapsnivån och som skapar efterfrågan på ett alternativt växtmaterial som kan förökas och tillhandahållas av regionens plantskolor, d v s sortimentet ska ha en pedagogisk funktion. Sortimentet anläggs 1989-90.

Idag har en omfattande upprustning av Hermelinsparken har påbörjats med start från 2014 där äldre gångstråk ska återupprättas och parken kommer att förstärkas med nya härdiga träd och buskar som kommer att namnges i ett led att utvidga sortimentsträdgårdens intentioner. Ombyggnaden beräknas vara färdig 2020 (förslag se nedan).

Stadsparken började anläggas efter stadsbranden

Vid flytten av Luleå från Gammelstaden var centrumhalvön mindre än i dag. Landhöjningen har varit ca tre meter sedan 1649 och även utfyllnader vid stränderna har ökat landarealen. Ännu på 1850-talet sträckte sig Norra Hamns öppna plats fram till nuvarande Stadsparken. Kvarteren här hörde till de först bebyggda i staden. Stadsbranden år 1887 var den fjärde i ordningen. Den var en katastrof för många men blev samtidigt inledningen på en ny era en rutnätsstad tog form med stenhus, breda gator, grönskande parker. Åren efter branden blev en intensiv tid av nybyggande i Luleå då staden skulle byggas upp igen efter branden och samtidigt stod inför en kraftig expansion. Nedbrunna en- och tvåvåningshus i trä ersattes med betydligt större stenhus. De enda hus som finns kvar från tiden före branden är Bergströmska handelsgården och den Rödlundska gården.

Ungefär halva nuvarande Stadsparken klarade stadsbranden och hade kvar sin bebyggelse ända in på 1960-talet. Där fanns rådhuset från 1860-talet, bibliotek, bensinstation, busstation, bostäder, café och affärer. En replik på det gamla Rådhuset före 1859 kan ses vid Gultzauuden.

Huvuddelen av bebyggelsen i området är modern, som t.ex. stadshuset från 1958. Stadshuset ersatte det gamla rådhuset som låg framför det nybyggda huset vid stadsparken. När det revs så utvidgades stadsparken med det som tidigare var Rådhusstorget framför kyrkan. Den senaste ombyggnaden av stadsparken utfördes i slutet på 1980-talet.

Stadsparken i början av 1900-talet. Foto Henry Tegström/Luleå kommunens stadsarkiv.

Konst i Stadsparken

I parken står en skulptur över stadens grundare Gustaf II Adolf utförd av bildhuggaren Gösta Almgrén och placerad i Stadsparken 1921 intill Storgatan i samband med stadens 300-årsjubileum.

En vattenfylld gjutform av konstnären Maria Alm heter "Vigsel" och finns i parken sedan år 1996.

Till år 2000 utlystes en tävling att skapa ett minnesmonument, en ark, i vilken 24 lulebor skulle lägga en hälsning till nästa millenniumskifte. Kerstin Hedström vann med en sarkofag i rosttrögt stål kallad "Tro, hopp och kärlek". I denna har lulebor fått lägga personliga hälsningar till framtiden.

Konsul Atle Burman donerade år 1955 10 000 kr till staden för att iordningställa Rådhusorget till park. Ett av villkoren var dock att den skulle kallas "Burmanska parken", Staden tog inte emot donationen och pengarna återbetalades till dödsboet år 1960. Det som minner om donationen är den s k Burmanska brunnen dagens fontän i Stadsparkens sydöstra hörn.

Planerad förnyelse av Stadsparken

Senast Stadsparken byggdes om var i slutet på 1980-talet. Då tillkom nya gångvägar, ny lek- och scenplats samt muromgärdande planteringar. Nu finns det planer att bygga om parken till stadens 400 års jubileum 2021.

Grund för ombyggnad

Nya typer av aktiviteter och funktioner ger ett behov av ny utformning. Parken har också många besökare, vilket ger ett stort slitage. Gräsmattorna hinner inte återhämta sig efter vinters aktiviteter. Buskar och träd åldras och behöver förnyas. Kyrkogatan och Rådhusgatan behöver anpassas för att fungera väl ihop med parken. De skulle då kunna användas tillfälligt vid speciella evenemang i parken.

Förslag till ombyggnad

Stadsparken ska fortsatt vara luleåbornas gemensamma vardagsrum och finrum vid högtider. Det ska vara en park som är trivsamt, tryggt och tillgängligt för alla. Bland blomstrande rum ska det finnas plats för gamla och nya aktiviteter som picknick, lek, föreställningar, konserter och uteservering. Parken kommer att förnyas och blir då lättare att sköta. Kyrkogatan och Rådhusstorget ska fungera som en gata för alla, med en bred trottoar samtidigt som det ska vara en möjlig festplats vid speciella evenemang.

Källor;

Hermelinsparken i Luleå Vårdprogram - Gudrun Åström mfl Sweco 2003

Luleås parker året runt Luleå kommun– Thomas Öberg 2006

Norrbottnens kulturmiljöprogram 2010-2020 – Länsstyrelsen i Norrbotten

Stadsplanering i Luleå stad – Georg Palmgren och för Norrbottens lantmäterimuseum

Öv material från www.lulea.se